S *tudia* **H** *istorica* **S** *lovenica*

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Humanities and Social Studies Review

letnik 20 (2020), št. 1

ZGODOVINSKO DRUŠTVO
DR. FRANCA KOVAČIČA
V MARIBORU

ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU

MARIBOR 2020

Izdajatelj / Published by

ZGODOVINSKO DRUŠTVO DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU /
HISTORICAL SOCIETY OF DR. FRANCO KOVAČIČ IN MARIBOR

<http://www.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si>

ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU /

ZRI DR. FRANCO KOVAČIČ IN MARIBOR

Uredniški odbor / Editorial Board

dr. Karin Bakračević, † dr. Ivo Banac (ZDA / USA), dr. Rajko Bratuž,
dr. Neven Budak (Hrvaška / Croatia), dr. Jožica Čeh Steger, dr. Darko Darovec,
dr. Darko Friš, dr. Stane Granda, dr. Andrej Hozjan, dr. Gregor Jenuš,
dr. Tomaž Kladnik, dr. Mateja Matjašič Friš, dr. Aleš Maver, dr. Jože Mlinarič,
dr. Jurij Perovšek, dr. Jože Pirjevec (Italija / Italy), dr. Marijan Premović (Črna Gora / Montenegro),
dr. Andrej Rahten, dr. Töne Ravnika, dr. Imre Szilágyi (Madžarska / Hungary),
dr. Peter Štih, dr. Polonca Vidmar, dr. Marija Wakounig (Avstrija / Austria)

Odgovorni urednik / Responsible Editor

dr. Darko Friš

Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča

Koroška cesta 53c, SI–2000 Maribor, Slovenija

e-pošta / e-mail: darko.fris@um.si

Glavni urednik / Chief Editor

dr. Mateja Matjašič Friš

Tehnični urednik / Technical Editor

David Hazemali

Članki so recenzirani. Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji.

Ponatis člankov je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

The articles have been reviewed. The authors are solely responsible for the content of their articles.

No part of this publication may be reproduced without the publisher's prior consent and a full mention of the source.

Žiro račun / Bank Account:

Nova KBM d.d.

SI 56041730001421147

Prevajanje / Translation:

Knjižni studio d.o.o.

Lektoriranje / Language-editing

Knjižni studio d.o.o., Ana Šela

Oblikovanje naslovnice / Cover Design:

Knjižni studio d.o.o.

Oblikovanje in računalniški prelom /

Design and Computer Typesetting:

Knjižni studio d.o.o.

Tisk / Printed by:

Itagraf d.o.o.

<http://shs.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si>

Izvlčke prispevkov v tem časopisu objavljata 'Historical – Abstracts' in

'America: History and Life'.

Časopis je uvrščen v 'Ulrich's Periodicals Directory', evropsko humanistično bazo ERIH in mednarodno bibliografsko bazo Scopus (h, d).

Abstracts of this review are included in 'Historical – Abstracts' and

'America: History and Life'.

This review is included in 'Ulrich's Periodicals Directory', european humanistic database ERIH and international database Scopus (h, d).

Studia historica Slovenica, Časopis za humanistične in družboslovne študije,

je vpisan v razvid medijev, ki ga vodi Ministrstvo za kulturo RS, pod zaporedno številko 487.

Izdajo časopisa sta omogočili Agencija za raziskovalno dejavnost RS in Mestna občina Maribor.

Co-financed by the Slovenian Research Agency and City of Maribor.

Studia
historica
Slovenica

Kazalo / Contents

Članki in razprave / Papers and Essays

- JULIJANA VIŠOČNIK: Čaščenje Nimf in Fontana
v vzhodnoalpskem prostoru 11
Worship of the Nymphs and Fontanus in the Eastern Alps
- TONE RAVNIKAR: Maribor v 13. stoletju. 1. del: Plemstvo v Mariboru
in njegovi okolici na prelomu 12. v 13. stoletje.....41
*Maribor in the 13th Century. Part 1: Nobility in Maribor and its
surroundings at the turn of the 12th and 13th centuries*
- MIJA OTER GORENČIČ: The role of the Counts of Cilli in the architectural
development of the Jurklošter Carthusian monastery's great cloister
and the question of the location of Veronika of Desnice's grave.
The archaeological method as an aid to art-historical interpretation67
*Vloga grofov Celjskih pri stavbnem razvoju velikega križnega hodnika
kartuzije Jurklošter in vprašanje lokacije groba Veronike Deseniške.
Arheološka metoda kot pomoč pri umetnostnozgodovinski interpretaciji*
- BERNARD NEŽMAH: Oktobrska revolucija med mitom in realnostjo 119
The October revolution between myth and reality
- ISKRA IVELJIĆ and ŽARKO LAZAREVIĆ: The transition of Croatian
and Slovenian economic elites into the Kingdom of Serbs, Croats
and Slovenes 143
*Tranzicija slovenskih in hrvaških gospodarskih elit v Kraljevino
Srbov, Hrvatov in Slovencev*
- MIRAN ŠTUHEC: Kulturnopolitične in jezikovne politične razmere
na Slovenskem ob koncu prve svetovne vojne 205
*Culturalpolitical and linguistic political situation
in the Slovenian Lands at the end of the First World War*

S *tudia* **H** *istorica* **S** *lovenica*

JOŽICA ČEH STEGER: **Oton Župančič** in začetki južnoslovanske tvorbe.....227
Oton Župančič and the beginnings of South Slavic formation

SARA MIČIČ and KARIN BAKRAČEVIČ: **Bilingualism** in connection
with executive functions and cognition in children in Slovenian
bilingual area253
*Dvojezičnost v povezavi z izvršilnimi funkcijami in kognicijo
pri otrocih na slovenskem dvojezičnem območju*

BARBARA SOPČIČ and BOJAN MUSIL: **Escapism**: suppression of self
or its expansion?279
Eskapizem: odmikanje od sebstva ali njegova razširitev?

Avtorski izvlečki / Authors' Abstracts..... 309

Uredniška navodila avtorjem /
Editor's Instructions to Authors 317

S *tudia*
H *istorica*
S *lovenica*

*Studia
historica
slovenica*

DOI 10.32874/SHS.2020-06
1.01 Izvirni znanstveni članek

Kulturnopolitične in jezikovnopolitične razmere na Slovenskem ob koncu prve svetovne vojne

Miran Štuhec

Dr. literarnih ved, redni profesor
Univerza v Mariboru, Oddelek za slovanske jezike in književnosti
Koroška cesta 160, SI–2000 Maribor, Slovenija
e-pošta: miran.stuhec@um.si

Izvleček:

Po prvi svetovni vojni se je na narodno-nacionalnem polju zgodilo dvoje: prvič, prekinjanje tokov, ki so slovenski kulturni in duhovni prostor več stoletij vključevali v habsburško monarhijo, ter, drugič, neplodno tekmovanje političnih strank, kar je bilo v času pomembnih vprašanj kulturnega in jezikovnega umeščanja v nove razmere posebej nevarno. Intenzivno iskanje stikov znotraj teritorialno političnega provizorija SHS in kasnejše Kraljevine SHS je bilo nadaljevanje predvojnih procesov, hkrati lahko ugotovimo, da so se kulturnopolitične dinamike 19. stoletja močno izostrile. Njihova posledica so bile mnoga nasprotja, premalo jasno definirani nameni, kalkuliranje in iskanje kratkoročnih političnih ciljev.

Ključne besede:

kultura, kulturna avtonomija, strankarska politika, jezik, večjezičnost

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Maribor, letnik 20 (2020), št. 1, str. 205–226, 42 cit., 3 slike
Jezik: slovenski (izvleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Uvod

Slovenska kultura se je ob koncu prve svetovne vojne nahajala v specifičnih narodnih, zgodovinskih in političnih okoliščinah. Njen pomen je brez dvoma izhajal iz stare premise, ta je bila uzaveščena od 16. stoletja naprej, da je problem slovenstva in Slovencev v veliki meri kulturna zadeva. Čas razpada Avstro-Ogrske je kulturnopolitične dinamike 19. stoletja, ki so se idejno pričele že s sporom dveh literarnih in svetovnonazorskih konceptov – Čopovega, miselno je izhajal iz svobodomiselstva, estetsko iz poetike Friedricha Schlegla, ter Kopitarjevega, ta je temeljil na janzenizmu, didaktičnosti in jezikovnem purizmu¹ – izostril. Po prvi svetovni vojni se je zgodilo dvoje: prekinjanje tokov, ki so slovenski kulturni in duhovni prostor vključevali v habsburško monarhijo več stoletij, ter neplodno tekmovanje političnih strank, kar je bilo v času pomembnih vprašanj kulturnega in jezikovnega pozicioniranja posebej nevarno. Intenzivno iskanje stikov znotraj teritorialno-političnega provizorija SHS in Kraljevine SHS je bilo nadaljevanje procesov, ki so segali v čas pred svetovno vojno. Jugoslovanska zamisel je bila živa že v 19. stoletju, takrat so jo Slovenci in Srbi negovali prek kulturnega sodelovanja; pestra društvena dejavnost, književni stiki in narodnopovezovalne ideje so evocirale zavest o bratstvu južnoslovanskih narodov. Povedano so krepili časopisni prispevki. *Slovenski narod* je tako že v sedemdesetih letih 19. stoletja, takrat je bil urednik pisatelj Josip Jurčič, večkrat navdušeno pisal o Srbih. 23. avgusta 1876 beremo:

Včeraj je srbska vojska sijajno premagala Turke, vzela jim zopet mesto Knjaževaec, ki so ga bili oni dan zaseli in jih je podila daleč čez planino Tresibabo ven. /.../ Boj mej Srbi in Turki, ki je skoro tri tedne bil ponehal, ker si Turki niso naprej upali, Srbi pa so se urili v orožji in čakali, začel se je zopet in pričakovati imamo menda skoraj velicih rečij.²

Tu je potrebno opozoriti še na stare jezikovne prakse – te so do ustanovitve univerzitetnega študija v Ljubljani določale proces, po katerem so Slovenci v intelektualno sfero praviloma prehajali prek tujega jezika – ter na različna narodno-jezikovna gibanja v okviru Habsburške monarhije, na panslavizem, avstroslavizem, ilirizem in jugoslovansko idejo. Slednja ima miselno podlago v ilirizmu. Naj ob tem omenim, da je samostalni Ilirci že v 17. stol. postajal sopomenka za južne Slované, kamor so takrat nekateri pisci, denimo zagovornik slovanske enotnosti, teolog in jezikoslovec Hrvat Juraj Križanić, prištevali tudi

¹ Odziva na situacijo sta *Slovenischer ABC-Krieg* (1833) Matije Čopa in *Nova pisartja* (1830) Franceta Prešerna.

² "Jugoslovansko bojišče", *Slovenski narod*, 23. 8. 1876, št. 192, str. 1.

Slovence.³ Znale so Napoleonove ilirske province, tudi Vodnikov pesmi *Ilirija oživiljena* (1811) in *Ilirija zveličana* (1817). Upoštevati je potrebo še dvoje: da je zavest o sorodnosti južnih Slovanov znana iz protestantizma in je Primož Trubar pisal o bližini med slovenščino ter hrvaščino in opozoril, da Slovenci hrvaščino razumejo mnogo bolje kot češčino, a je hkrati pač glede na svoje jezikoslovne zmožnosti oba jezika tudi jasno razmejil. Znanstveno utemeljene razlike sta kasneje izpostavila jezikoslovca Jernej Kopitar in Fran Miklošič. Naštete ideje so prej ali slej nastajale iz dveh osnov, obrambe zoper nemštvo ter želje po povezovanju sorodnih narodov.

Dejavnost Jugoslovanskega kluba je bila leta 1917 nadaljevanje želje po politični združitvi južnih Slovanov, živčih v Avstro-Ogrski.⁴ V tem kontekstu razumem, denimo, stališče uglednega katoliškega filozofa Aleš Ušeničnika, ki je 1918. perspektivo habsburškega cesarstva videl le v avtonomiji posameznih narodov, prihodnost Slovencev pa v združitvi s Hrvati in vojvodinskimi Srbi. Ne le na desnem polu takratne politike, tudi na levem je bilo zelo podobno, Henrik Tuma, viden socialistični pisec, je, recimo, v članku "Jugoslovanski in balkanski problemi" leta 1912 pisal o nujnosti združitve; seveda je iz svoje svetovno-nazorske perspektive v ospredje postavljaj razredne interese, ki da povezujejo močnejše kot narodna pripadnost.⁵ Pri oblikovanju takratnih kulturnih usmeritev ne gre spregledati dejstva, da se je na začetku 20. stoletja nemški imperalizem vidno krepil, kar je bilo za duhovni potencial Slovencev ter za njihov jezik izjemno nevarno. Povezovanje z južnimi Slovani, ki so živeli v Avstro-Ogrski, pa je bilo naravno, saj je dajalo vsaj občutek varnosti.

Skozi tako zgodovinsko optiko in upoštevajoč aktualno politično situacijo ni nič nenavadnega, če v *Slovenskem narodu* 9. novembra 1918 preberemo članek, v katerem si avtor "od srca želi, da srbske čete okupirajo celo ozemlje, ki spada pod območje Narodne vlade v Ljubljani" in tako nastane "enotna država od Soče do Egejskega morja".⁶

V takšnih pogojih so bili kulturni in jezikovni procesi izjemno subtilna zadeva. Da bi bila situacija še kompleksnejša, so poskrbele politične stranke, ki so kulturnoprogramske in jezikovnopolitične poglede načrtovale skozi

³ Prim. knjigo Zrinke Blažević, *Ilirizam prije ilirizma* (Zagreb, 2008).

⁴ Iz obsežne bibliografije o tem vprašanju prim. sedaj Andrej Rahten, *Od Majniške deklaracije do habsburške detronizacije* (Ljubljana, 2015); Vlasta Stavbar, *Majniška deklaracija in deklaracijsko gibanje. Slovenska politika v habsburški monarhiji, od volilne reforme do nove države* (1906–1918) (Maribor, 2017); Jurij Perovšek, "Misel o Sloveniji in njeno udejanjenje v času od Majniške deklaracije do oblikovanja Države SHS in Narodne vlade SHS", *Studia Historica Slovenica* 18, št. 2 (2018), str. 421–442; Jure Gašparič, "Od odprtja avstrijskega parlamenta leta 1917 do novih držav leta 1918. O oblikovanju češkoslovaške in jugoslovanske države", *Studia Historica Slovenica* 18, št. 3 (2018), str. 827–844.

⁵ Več o tem v razpravi Andreja Rahtena, "Avstromarksistični pogledi na jugoslovansko vprašanje", *Pilar: časopis za društvene i humanističke studije* IV, št. 7–8 (1–2) (2009), str. 123–131.

⁶ "Srbija na pomoč", *Slovenski narod*, 9. 11. 1918, št. 265, str. 1.

perspektivo svojih ideoloških kodov ter političnih interesov. Slika seveda ni črno-bela, je pa gotovo potrebno pomisliti, na primer, na razliko med liberalnimi preko narodnih meja usmerjenimi ekonomskimi nameni in nasprotnimi domačijskimi pogledi katoliškega tabora. Posledice tega so bile pravzaprav zmeraj vidne tudi na kulturnem področju. Ena os je tako združevala sile, usmerjene k postopnemu vključevanju v južnoslovanske dinamike, v skrajnem primeru celo k stapljanju z njimi, druga je znotraj novih političnih praks definirala ali vsaj iskala možnosti avtonomnega domovinskega razvoja. Nekaj pomembnih kulturnih institucij je bilo že ustanovljenih: Licejska knjižnica (1774), Slovenska matica (1864), Dramatično društvo (1867), Deželno gledališče v Ljubljani (1892),⁷ Društvo slovenskih pisateljev (1872), Glasbena matica (1872), Mohorjeva družba (1851), Zgodovinsko društvo v Mariboru (1903), *Ljubljanski zvon* (1881), *Dom in svet* (1888), *Časopis za zgodovino in narodopisje* (1904), nekaj njih, predvsem slovenska univerza,⁸ je še čakalo.

Naslednji kratek literarnosociološki uvid dogodka na simbolni ravni evocira narodnostne ambicije in kulturno ter zgodovinsko (samo)refleksijo. V Mariboru je gledališče nastalo leta 1785, a je slovenski profesionalni teater prvo predstavo pripravil šele 1919. To je bil Jurčič-Levstikov *Tugomer* (1867). Ob njem je zanimivo vprašanje, tudi kulturno, celo kulturnopolitično, kako je s slovensko mitologijo. Se lahko kosa s srbsko? Jo je na bolj in manj izviren način oblikovala narodna zgodovina ali je morala to delo opraviti umetnost in torej gre zlasti za književne konstrukte? Nekaj je gotovo: Črtomir, Bogomila, Lepa Vida, Martin Krpan idr. so literarni miti, tak je tudi *Tugomer* – klasični, v starogrškem smislu oblikovan tragični junak. Je oseba, ki se odlično vključuje v takratne evropske literarne tokove. Ti so prej ali slej formirali diskurz junaka, ta mora propasti, da bi njegova etična ideja živela. In zmagala! V tem smislu je mariborska predstava odlično usklajena s potrebami časa – novo slovensko gledališče je bilo triumf slovenske kulture in slovenstva. Naj opozorim, da je bila premišljena tudi izbira "žalostinke", ki je v smislu klasične evropske tragedije brez dvoma poudarila takrat najpomembnejšo, kar elitno literarno zvrst. Ob stoti obletnici je mariborska Drama uprizorila *Grmače* (1994) Daneta Zajca, ki najde zvezo z mnogo starejšim Jurčičevim tekstom na ravni interpretacijskega konteksta, dinamike, ki kontekst tudi v tem primeru močno vpisuje v tekst. Ta skozi specifično zajčevsko poetiko ne izpostavlja velike (narodne) zamisli, marveč destruiira patriarhalne vzorce, moralo posameznika in etiko družbe. Če je stara Nučičeva predstava vzpostavljala aktualno zvezo z narodno-političnimi

⁷ Zgradba je bila namenjena slovenskemu in nemškemu gledališču.

⁸ Univerza je bila v programu narodnopolitičnih prizadevanj že več desetletij; še posebej močno jo je poudarila "pomladno razpoloženje leta 1848. Prim. zdaj o njenem rojevanju in ustanovitvi Božo Repe, *Univerza v Ljubljani. 100 let. Svoboda duba* (Ljubljana, 2019).

razmerami in je ujetost v naivno presojo urejanja odnosa med slovenskim ter nemškim narodom cepila na razmere ustanavljanja južnoslovanskih političnih tvorb ob koncu prve velike vojne, potem lahko nekaj podobnega trdimo tudi za lansko, uprizorjeno v režiji Nine Rajić Kranjac. Atributi našega časa tokrat niso zgolj navidezni in nismo le zapeljani, kot je bil v legendi trentarski lovec, ki je ustrelil nesmrtnega Zlatoroga, da bi osvojil lepo krčmarjevo hčerko, smo v eksistencialni zanki, ta se kot strašna fantazma pred smrtjo pokaže Jurovemu očetu in zaokroži v diskurz groze, nemoči, zlobe, odsotnosti arhaičnega kolektiva, destruiranja mitskega in še zlasti etično zelo vprašljive drže posameznika do kolektiva.

Med avtonomijo in asimilacijo

Glavni temi političnih razprav, tikale so se kulture in jezika v času proti koncu prve svetovne vojne ter po njej, sta bili avtonomija in asimilacija. Obema opcijama – samobitnosti in raznarodovanju – je bilo razumljivo, da zgodovina Slovencev vodi le k načelom kulturne suverenosti ter ob tem ni pomembno, kakšna bo prihodnja ureditev države, le kulturno specifiko mora dosledno negovati.

Danes se zdijo dileme časa morda celo naivne, a historizacija problema pokaže, da takrat morda nekaterim res ni bilo povsem jasno, da so Slovenci narod z lastno kulturno zgodovino ter perspektivo in ne pleme,⁹ katerega posebnosti nižjega ranga mora država vzdrževati, sicer pa je njegovo kulturno življenje vključeno v višje južnoslovanske narodne zadeve. Gotovo pa je mogoče, da je vsaj pri intelektualcih šlo za pragmatizem, pogojen s spoznanjem o hudi narodovi ogroženosti. V Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev je po ustavi obstajal en sam jugoslovanski *troedini narod*, sestavljen iz plemen Slovencev, Hrvatov in Srbov, Makedonci in Črnogorci niso bili priznani niti kot pleme.¹⁰

Kulturno in jezikovno problematiko dobe ilustrirata nazora dveh pomembnih izobražencev Frana Ilešiča¹¹ in Izidorja Cankarja. Prvi je bil v smislu slavista 19. stoletja temeljito razgledan ne le literarnozgodovinsko, ampak tudi jezikoslovno in narodopisno. Njegovo očitno simpatiziranje z južnoslovanskim prostorom in novoilirizmom (nasprotoval mu je že Ivan Cankar, recimo v predavanju *Slovenci in Jugoslovani* leta 1913, v katerem je ostro obsodil reduci-

⁹ Metod Mikuž v *Zgodovini Slovencev* ugotavlja, da se je Kulturni odsek 18. novembra 1918 odločil za kulturno avtonomijo in nadaljuje, da je razprava pokazala, da članom "ni bilo popolnoma jasno, ali smo Slovenci narod ali pleme". Gl. *Zgodovina Slovencev*, ur. Meta Sluga (Ljubljana, 1979), str. 607.

¹⁰ Predstavnik Jugoslovanske socialdemokratske stranke Anton Štebi je, denimo, k jugoslovanskemu narodu prišteval tudi Makedonce in Bolgare.

¹¹ Ob koncu leta 1918 je sodeloval v posvetu o šolski upravi.

Fran Ilešič (dLib)

ranje jugoslovanskega vprašaja na problem kulture in jezika)¹² se je izostrilo leta 1919, ko je dobil redno profesuro na zagrebški univerzi. Delno je Ilešičeva stališča morebiti celo mogoče razumeti; vendarle je izhajal iz krajev, kjer je bilo nemški pritisk močno čutiti,¹³ prav tako je njegova izkušnja učila, da ljublj-

¹² Prim. razpravo Jožice Čeh Steger, "Cankarjev pogled na ilirizem in novoiliristične ideje Frana Ilešiča", v: *Preseganje meje*, ur. Miran Hladnik (Ljubljana, 2006), str. 151–162.

¹³ Literarno refleksijo ponemčevanja v Slovenskih goricah je v romanu *Kontrolor Škrobar* (1914) zajel dr. Alojz Kraigher.

ska politika za obrobne dežele ni kazala potrebnega interesa. Tudi liberalni koncept unitarizma mu ni bil neznanka. Vendar je vsaj k prvima navedenima razlogoma potrebno dodati naslednje: res je, da je nekaj podobnega doživljal že Prešernov sodobnik Stanko Vraz, a je hkrati brez dvoma tudi to, da so iz štajerskega na nemško kulturo in nemški jezik meječnega prostora izhajali zavedni Slovenci Ljutomerčan Franc Miklošič, Veržejec Franc Kovačič, Drstelčan Matija Murko idr. V tem smislu je aktualna teza Jožeta Toporišiča, da je pri Ilešiču šlo za "nevraščeno v slovenstvo svojega časa".¹⁴ Od tod do njegovega zmotnega razmerja do slovenske jezikovne in kulturne dinamike seveda ni daleč. Če raziskovalci slovenske romantike ugotavljajo, da je velika škoda, ker je Vraz začel pisati v ilirščini in ni ob Prešernu postal pomemben romantični pesnik, lahko nekaj podobnega trdimo tudi za Ilešiča. Žal namreč ni razvijal svojih nedvomnih talentov in postal prvi južnoslovanski primerjalni literarni zgodovinar, saj je za to imel ob naštetih lastnostih tudi metodološko odlične pogoje. Tako pa je, denimo, 26. julija 1919 v *Slovenskem narodu* povsem eksplicitno izrazil vero v evolutivni nastanek jugoslovanskega jezika, še posebej strokovnega oziroma znanstvenega.¹⁵ Biti pa je treba pošten in povedati, da Ilešič v tem pogledu niti ni bil najbolj nepopustljiv, saj je znana njegova izjava, da v Zagrebu predava izmenoma v srbohrvaščini in slovenščini. V *Slovenskem narodu* je bilo namreč mogoče prebrati članke z mnogo bolj surovim stališčem o enem narodu in enem jeziku – jugoslovanskem.

Umetniški nazor ter pogledi na kulturno življenje Slovencev urednika *Doma in sveta* ter *Slovenca* v obravnavanem času Izidorja Cankarja so bili gotovo eden usmerjevalcev takratnih kulturnih politik. V eseju "Trideset let", objavljen je bil v *Domu in svetu* 1916, je po umetnosti izjemno razgledani pisec polemiziral z didaktično-estetskim konceptom Aleša Ušeničnika. Pri tem se je opiral na katoliškega izobraženca Renēja Bazina in na svojo umetnostnokritiško premiso, da pedagoška kritika ne zagotavlja dobre književnosti. Ta nastaja šele takrat, ko je v literarni sistem vključena umetnostna kritika. Stališče, ki nasprotuje katoliškim umetniško-vzgojnim načelom, vključuje avtorjevo branjenje visoke umetnosti ter kulture evropskega duha, ki bo plemenitil in osvobajal ter ustvarjal pogoje suverenosti naroda in posameznika. Cankarjev pogled na kulturnopolitična in kulturnoorganizacijska vprašanja je upošteval materialne ter politične koordinate časa. V članku "Slovenska narodna organizacija" (*Nova Evropa*, 1923) je, recimo, razmišljal o materialnih pogojih kulture in ob tem zavrnil strankarske posege, ki da pomenijo predvsem nasprotovanja, naganjanja, razcepljenost, populizem, ceneno zabavo ipd. Namesto tega je predlagal

¹⁴ Gl. Jože Toporišič, "Franc Ilešič – novoilirec", v: Jože Toporišič, *Portreti, razgledi, presoje* (Maribor, 1987), str. 107–122.

¹⁵ Franc Ilešič, "Kako naj pospešimo kulturno edinstvo", *Slovenski narod*, 26. 7. 1919, št. 174, str. 1.

Izidor Cankar (dLib)

centralizirano zbiranje sredstev, nadstrankarsko pozicijo in ustanavljanje ter financiranje kulturnih institucij narodnega pomena. Svoje poglede na kulturna in umetniška vprašanja je včasih tudi spreminjal, vendar je ključna stališča branil ves čas.¹⁶

Kasneje je Cankar kot pomemben član Kulturnega odseka, ta je bil posvetovalni organ Narodnega sveta, subtilno deloval na kulturnopolitičnem podro-

¹⁶ Na primer o tem, da je potrebno preprostega človeka kulturno in umetniško dvigniti, umetnost pa ni ne visoka ter ne nizka, je ena sama – popačena ali resnična. Že leta 1908 je v eseju "Ljudsko gledališče" lucidno poudaril pomen dostopnosti umetniškega dela in hkrati zavrnil "pogospodeno umetnost" ter "kosmat dovtip, rokovnjaško junaštvo, neumetniško ganljivost, moralizirajočo tendenco".

čju, tako s formiranjem načelnega vprašanja o razmerju slovenske kulture do južnoslovanskih kultur kot z jasno opredelitvijo za avtonomno in zgodovinsko utemeljeno slovenstvo ter spoštovanje drugih kultur. Možnosti je videl v okviru federalno urejene države, kraljevine ali republike, kar je jasno izrazil na prvi seji Kulturnega odseka 16. novembra 1918 z besedami: "Potrebno se mi zdi, priznavam to kot spokorjenec, da si zagotovimo vsa sredstva, da si za nedogleden čas ohranimo svojo individualiteto."¹⁷ Bogo Grafenauer dopušča možnost, da je Cankar z nekaterimi svojimi prejšnjimi izjavami namenoma izzival liberalno stran k branjenju slovenskih interesov s tem, da je problematiziral zagotavljanje finančnih sredstev za vzdrževanje kulturnih institucij.¹⁸

Uvid v dogajanje v tem robnem času pokaže, da vprašanja, dileme, stališča niso bila zmeraj samo rezultat sebičnih strankarskih preračunavanj, interesov in nagajanj, ampak da je takoj po koncu prve vojne šlo tudi za presojanje možnosti v političnem preurejanju tega dela Evrope, pri čemer so imeli glavno besedo veliki zmagovalci. Izkušnje s Habsburžani, celo možnost njihove vrnitve, italijanska okupacija Primorske, nejasna situacija na Koroškem na eni strani in vsaj obeti enakopravnosti v južnoslovanski državni tvorbi na drugi so zato gotovo privedli do takšnih odločitev, ki jim danes težko pritrdimo. Denimo do predlogov o evolutivni kulturni in jezikovni združitvi. Če k temu dodamo še dejstvo, da se je slovenska politika šele morala naučiti principov (južnoslovanske) "realpolitike" – preigravanja, ki so ga Srbi dobro poznali, zavedajoč se t. i. jugopiemontizma so ga zdaj tudi dosledno uporabljali – potem šele lahko dojamemo kompleksnost in mejnost situacije. Prav v takšnih okoliščinah je nastala resolucija Kulturnega odseka Narodnega sveta.

Jezik in šolstvo

V nadaljevanju pogledjmo na problem z dveh včasih tudi tesno povezanih področij, jezika in šolstva. Ob slednjem je treba reči, da so bile nemške šole po formiranju nove države hitro spremenjene v slovenske, nekatere z nemškimi paralelkami. Pomanjkanje učiteljev so nadomestili s tako imenovanimi pomožnimi kadri, posebej po priključitvi Prekmurja leta 1919. Ustanavljanje univerze v Ljubljani razumem kot dejanje izjemnega pomena za oblikovanje jezikovne zavesti in za njen prehod na višjo duhovno-ustvarjalno raven ter za odlično možnost in zahtevo jezik razvijati na strokovni ter znanstveni ravni, leksikalno, slovnično in pragmatično. Oboje je bilo, če rečem nekoliko romantično, sen

¹⁷ Bogo Grafenauer, "Vprašanje kulturne avtonomije 1918", *Zgodovinski časopis* 42, št. 4 (1988), str. 565 (dalje: Grafenauer, "Vprašanje kulturne avtonomije 1918").

¹⁸ Gl. Grafenauer, "Vprašanje kulturne avtonomije 1918", str. 563.

slovenskih izobražencev dalj časa, a tudi njihov narodni kompleks. Brez dvoma pa je oboje v času ustanavljanja novih državnih tvorb imelo še močan simbolni pomen ter širši mednarodni jezikovnoafirmativni značaj.

Pregledal sem tematsko usmerjene članke v časopisih *Slovenski narod*, *Slovenec*, *Dom in svet* ter *Ljubljanski zvon*. Upoštevam, da gre za (subjektivizirane) novinarske optike, a predpostavljam, da analizirana publicistika kaže na stanje stvari, in to iz dveh politično ter ideološko nasprotnih kotov.

Izhodišče nadaljevanju tega prispevka je najprej odlomek uvodne replike Otona Župančiča na prvi seji Kulturnega odseka 16. novembra 1918 in potem del končne vsebine resolucije, ki jo je ta organ sprejel na svoji drugi seji dva dni kasneje (18. novembra 1918).¹⁹

Na tem mestu opozarjam na razpravo Jožice Čeh Steger *Dva pogleda na Cankarjevo pripovedništvo* (2019), v kateri med drugim evocira Župančičev pogled na jezik.

Veliki slovenski pesnik je v Dumi (*Samogovori*, 1908) zapisal antološke verze, katerih miselno presečišče je navezanost na domovino in pogled čez njene meje:

Hodil po zemlji sem naši in pil nje prelesti.
Ljubil sem jo. Kakor grudi deviške razgaljene
duhte pod soncem so njene poljane razpaljene;
potapljal sem se v valove njenih žit,
sam, sam s seboj, le z mislimi svojimi skrit
v molčeči družbi mladega hrepenenja,
mlad, mlad – to se pravi: v srcu vsega življenja.²⁰

Toda deset let kasneje je na prvi seji Kulturnega odseka Narodnega sveta kot njegov predsednik trezno in nič več pesniško zaneseno ugotovil:²¹

Zdaj pa, ko nastopa nova država, naša država, je začutil slovenski kulturni delavec, da nima samo pravice, ampak dolžnost posegati v kulturno politiko te države. Država naša in vsaka njena vlada bo stala pred nebrojem perečih vprašanj, kat-

¹⁹ Resolucijo je podpisalo vseh 29 udeležencev seje. Naknadno jo je v skupini 16 intelektualcev podpisal tudi Ivan Cankar. Besedilo ni bilo objavljeno v časopisih, namesto njega je *Slovenski narod* 23. 11. 1918 priobčil "Izjavo duševnih delavcev". Dve leti kasneje je nastala Avtonomistična izjava s podobnimi, vendar konkretnjeje razdelanimi cilji. Ervin Dolenc ugotavlja, da je izjava kulturni boj z ideološke prenesla na izrazito politično raven. Gl. Ervin Dolenc, *Kulturni boji. Slovenska kulturna politika v Kraljevini SHS v letih 1919–1929* (Ljubljana, 1996), str. 146 (dalje: Dolenc, *Kulturni boj*).

²⁰ Oton Župančič, *Izbrane pesmi* (Ljubljana 1977), str. 139.

²¹ Ob tem velja pomisliti na avtorjev esej "Adamič in slovenstvo" (1933), v katerem je mogoče nekaj poudarkov v zvezi z delom Louisa Adamiča razumeti kot relativiziranje pomena jezika za narodni značaj književnosti in narodne identitete, saj da je pri slednjem pomembna globlja esenca.

erih ne bode mogoče rešiti preko nas. Potreba bo povsodi strokovnjaka z načrti in predlogi. Tako bo prišel kulturni delavec do besede in sicer ravno tako znanstvenik kakor umetnik in beletrist.²²

Uvodne misli resolucije, k njim se bom ob koncu prispevka še vrnil, se glasijo:

Ob postanku države Slovencev, Hrvatov in Srbov pričakuje kulturni odsek N. S., da bo nova politično popolnoma edinstvena država, naj bo organizirana kakorkoli, po svoji moči pospeševala z vsemi razpoložljivimi sredstvi razvoj prosvetnega življenja vseh treh rodov na podlagi kulturne avtonomije. Neoviran razmah individualnih sil vseh treh plemen je najzdravejši pogoj za polno duševno bogastvo Jugoslavije. Kulturna politika bo morala vsekakor upoštevati dejstvo, da je dala zgodovina slovenstvu v teku stoletij posebno duševno vsebino.²³

Pregled časopisnih člankov pokaže, da je bila univerza razumljena predvsem kot narodnokulturna institucija, manj kot znanstveno-raziskovalna ustanova, tudi njena jezikovna dimenzija v njih praviloma ni razčlenjena. Oboje pravzaprav ne preseneča, kot sledi iz Župančičeve replike sta tako znanstvenik kot umetnik kulturna delavca, kar posredno poudarja tudi izjava Kulturnega sveta. Ustanavljanje univerze v Ljubljani je časopis *Slovenec* spremljal skrbneje kot *Ljubljanski zvon*. Članki so bili praviloma objavljeni na prvih straneh. Ob upoštevanju in poudarjanju slovenstva, ki ga je gojila klerikalna stranka ves čas, to seveda ni nenavadno. Prvi članek na temo univerze, objavljen je bil 13. februarja 1919 v *Slovencu*, je tesno povezan z vsebinami, o katerih so razpravljali na sejah Kulturnega odseka, torej o suvereni, avtonomni in zavestni skrbi za kulturni razvoj. V teh okoliščinah je bila ena ključnih zahtev povezana z visokošolskim izobraževanjem v slovenskem jeziku.²⁴ Avtor članka odločno utemeljuje potrebo po univerzi v Ljubljani in ob tem dopušča realno možnost, da proces zaradi različnih nasprotovanj ne bo enostaven. Iz članka se da razbrati koncept takratne kulturne politike, kakor ga je branila katoliška stran (Slovenska ljudska stranka), in sicer: negovati slovenstvo in krščansko misel v njem ter hkra-

²² Grafenauer, "Vprašanje kulturne avtonomije 1918", str. 562.

²³ Prav tam, str. 568.

²⁴ "V stari Avstriji smo neprestano zahtevali univerzo v Ljubljani in navajali zanjo celo vrsto razlogov. Sedaj smo sami svoji gospodarji in nam ni treba vprašati nikogar. Mislimo, da stari razlogi vendar še veljajo, če so veljali v časih nižje kulturne stopnje, zakaj ne bi sedaj! Vsak narod, ki hoče živeti, stremi po najvišji kulturni stopnji, ki jo hoče doseči najraje na podlagi lastnega kulturnega življenja. Tako kulturno življenje se je začelo za nas Slovence šele sedaj in takoj smo – sledeč kulturnim potrebam – zahtevali vse, kar nas popelje do one stopnje. Nižje in srednje šolstvo sedj hvala Bogu že imamo, nimamo pa višjega šolstva; tega nam niso hoteli dati. Hočemo živeti; zato hočemo visokih šol, predvsem svoje lastno v s e u č i l i š č e." ("Vseučilišče v Ljubljano", *Slovenec*, 13. 2. 1919, št. 36, str. 1).

ti spoštovati posebnosti drugih jugoslovanskih narodov. *Slovenec* je 20. maja 1919 s poudarjeno natisnjenim naslovom **Alma mater Labacensis** zaneseno pisal o začetku tehničnega visokošolskega tečaja in povzel slavnostne besede predsednika "vseučiliške komisije" dr. Danila Majarona, "poverjenika za uk in bogočastje dr. Karla Verstovška, ravnatelja društva inženirja dr. Stergerja, ter natisnil zahvalni brzojavki "Kraljevi visokosti" in "ministru prosvete".²⁵

Časopis je sledil tudi povezanim dogodkom v Beogradu in objavil vesti, da je ministrski svet potrdil načrt ustanavljanja (13. julija 1919) in je zakon sprejet v narodnem predstavništvu (18. julija 1919) idr. Pri tem je bil kritičen. Tako je 24. avgusta 1919 nepodpisani avtor članka "Vseučilišče v Ljubljani" ostro opozoril na dvojje, da zakona o ustanovitvi univerze regent niti po šestih tednih še ni podpisal in da bi "belgrajska vlada" ter "dežela in mesto", ki dobita, kar je "konečni smoter narodovih kulturnih stremljenj", morala mnogo več napraviti. Ni urejene knjižnice,²⁶ ni stanovanj za učiteljski kader niti ni primernih prostorov za predavanja in seminarje", je pisec poudaril ter zaključil: "zato pa: je-li vprašanje vseučilišča v Ljubljani resno ali ni resno."²⁷

S problemom ljubljanske univerze se je seveda ukvarjal tudi *Slovenski narod*, rekel pa bi, da bolj strpno in predvsem manj čustveno. Dr. Pavel Grošelj, denimo, je v prispevku "Vseučiliško vprašanje" 26. februarja 1919 zapisal:

Načelo, da se ogromno telo jugoslovanskega naroda ne da kulturno prekasiti kot celota, temveč da mora to delo zastaviti pri njega najmanjših skupinah in se od tod dvigniti koncentrično k višku: od poedinca, družine, občine, dijalekta, do celokupnega naroda – to načelo se ne more nikdar in nikoli nazivati kulturni separatizem.

Ustanovitev slovenskega visokega šolstva tedaj ni samo lokalna slovenska zadeva, temveč je nujna in potrebna tudi iz vitalnih interesov celokupne naše kraljevine. In to tem bolj, če do dna premislimo vlogo, ki bo dodeljena Slovencem v novi državi.²⁸

Članek je odgovor na prispevek, ki ga je podpisal (verjetno) – k – in je bil objavljen v 15. februarja 1919, prav tako v *Slovenskem narodu*. Avtor v njem izrazito relativizira potrebo po ustanovitvi slovenske univerze, ker da so s formiranjem kraljevine in z obstojem univerz v Beogradu ter Zagrebu odpadli vsi v

²⁵ "Alma mater Labacensis", *Slovenec*, 20. 5. 1919, št. 115, str. 1.

²⁶ O problemu univerzitetne knjižnice in strokovnih knjižnic je v *Velikonočni prilogi Slovenca* 20. 4. 1919 pisal tajnik Kulturnega odseka dr. Josip Mal.

²⁷ "Vseučilišče v Ljubljani", *Slovenec*, 24. 8. 1919, št. 194, str. 1.

²⁸ Pavel Grošelj, "Vseučiliško vprašanje", *Slovenski narod*, 26. 2. 1919, št. 49 str. 1.

Habsburški monarhiji relevantni razlogi.²⁹ Dejstvo je, da so obstajali resni načrti, da bi bila ljubljanska univerza slovensko-jugoslovanska in bi v Ljubljani študirali ter na njej vsaj na začetku predavali tudi Srbi.³⁰

V Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov je slovenščina postala edini učni jezik na vseh šolah, pripadniki drugih narodov so se slovenščino učili kot obvezni predmet, pogoj za zaposlitev učiteljev je bilo znanje slovenščine. Zmeraj pogostejši stiki s Kraljevino Srbijo in s tem realna nevarnost jezikovno ter kulturno povsem neenakomerne situacije so pospešili nastanek deklaracije o varovanju kulturne identitete Slovencev.

Kaj takega se je zgodilo ob koncu prve svetovne vojne, kar je povsem očitno zaznamovalo slovensko razmerje do južnoslovanske skupnosti? Če mislimo na kulturni vidik, potem gotovo nikakor ne smemo spregledati naslednjega: Slovenci so svoje več desetletij trajajoče obete o tvornem življenju z južnimi Slovani leta 1918 spoznali v njihovi realni podobi in so predvsem morali prekiniti z *iluzijo*. To se je pokazalo, denimo, ob ustanavljanju ljubljanske univerze, ko so beograjski krogi zavlačevali pri realizaciji sprejetih sklepov, na primer z imenovanjem univerzitetnih učiteljev. Kakšni interesi so jih vodili, je težko z gotovostjo trditi, morda pa vendarle prikriti načrt, da bi v Ljubljani predavali tudi srbski profesorji, v srbohrvaščini, kot so zapisali v *Slovincu*.³¹ Hkrati pa se je zgodilo še nekaj mnogo usodnejšega – hočeš ali nočeš so Slovenci za zmeraj potrdili koordinate lastnih političnih načel, sposobnosti, svojega narodnega etosa.

Za področje jezika moramo ugotoviti, da je slovenščina postala eden uradnih jezikov, a hkrati sporazumevalno sredstvo, ki v praksi v vseh jezikovnih legah vendarle ni enakopravno funkcioniral. Na oboje je treba pogledati z dveh perspektiv, ena, v tistem času večkrat evocirana, govori, da imajo slovanski jeziki tako ali tako skupnega prednika in je slovenščina prehodnega značaja, druga, da je jezik z Bohoričevo slovnico leta 1584, Dalmatinovim prevodom *Biblije* (1584) ter štirijezičnim slovarjem Hieronima Megiserja (1592) postala samostojen jezik. Če gre prva v prid postopnega nastanka jugoslovanske, potem je drugo treba razumeti kot popolno nasprotje takim željam ali načrtom. Zdaj bi pravzaprav morali opozoriti na jezikovno-politične cilje od ilirizma Stanka Vraza, prek novoilirizma Radoslava Razlaga do idej o enotnem jugoslovanskem jeziku v obeh južnoslovanskih političnih tvorbah in poudariti, kako je instrumentalizacija problema pravzaprav povsem zanikala, da jezikovno uzaveščenje ni ostalo le pri Bohoriču in drugih, marveč je v kasnejših stoletjih postopno nastala jezikovna infrastruktura, ki je pomenila zanesljivo podlago za suveren

²⁹ "Vseučiliško vprašanje", *Slovenski narod*, 15. 2. 1919, št. 39, str. 2.

³⁰ Dolenc, *Kulturni boj*, str. 117.

³¹ "Proti ljubljanskemu vseučilišču", *Slovenec*, 30. 12. 1919, št. 251, str. 1.

nastop v novih državnih tvorbah.³² Ne nazadnje jezik v času protestantizma seveda ni nastal na novo, temveč je temeljil na srednjeveški obredni slovenščini.

Časopis *Slovenski narod* je svoj uredniški profil pokazal ne le z vsebino člankov, njihovim političnim in ideološkim ozadjem, marveč tudi čisto praktično, s prispevki v tujih jezikih – angleškem, francoskem, srbohrvaškem. S tem je mogoče povezati interes časopisa za jezikovni pouk v šolah. Že v prvi polovici februarja 1919³³ tako beremo polemičen članek z naslovom "O učenju tujih jezikov". Njegovo vsebino razumem kot eno od izhodišč kasnejših razprav o tem vprašanju. Bistvo je namreč mogoče strniti v štiri stališča. Prvo je razmerje do kulturnega nacionalizma in internacionalizma – tuje jezike se je potrebno učiti, ker je to pogoj za sprejemanje dosežkov drugih kultur in za njihovo ustrezno uvedbo v slovenski prostor. Premisa o participaciji v evropskem kulturnem prostoru in univerzalnosti omike je stara ter izhaja iz romantičnih pogledov pesnika in literarnega kritika Augusta Schlegla. Drugič, pogoj sodelovanja v zahodnoevropskih duhovnih dinamikah je razvoj domače kulture in jezika; tretjič je mogoče v članku brez težav prepoznati zavračanje možnosti, da bi se nemški in italijanski vpliv nadaljevala. Četrta vsebinska postavka izpostavi primernost francoščine in angleščine. V vsakem primeru gre tudi za ideološki maneuver, ki je bil v času, v katerem je nastal, razumljiv. V drugem prispevku, nasprotno, najdemo širino in strpnost. 15. avgusta 1919 v članku z naslovom "Drugi kulturni jezik na naših srednjih šolah" avtor dr. –m– izrazito in utemeljeno pledira za nemščino in ob tem jasno izpostavi zahtevo, da mora slovenski maturant znati govoriti ter pisati srbohrvaščino, srbski ter hrvaški pa "ravnotako" slovenščino.³⁴ Približno mesec dni pred tem je *Slovenski narod* v dveh nadaljevanjih objavil članek "Kako naj pospešimo kulturno edinstvo" Frana Ilešiča.³⁵ Pisec z znanih kulturnopolitičnih postavk in idejnega profila kulturne integracije pledira za jugoslovansko literarno izobrazbo, ki da jo je treba začeti v srednjih šolah in nadaljevati na visokih. Doseči jo je mogoče s premeščanjem učiteljev po kraljevini, z njihovim znanjem srbohrvaščine in slovenščine ter z izdajo šolski beril z enakomerno zastopanostjo slovenskih, hrvaških in srbskih knjiženih besedil. Dr. –m– se je v *Slovenecu* oglasil večkrat, ponovno 21. avgusta 1919 s člankom "Naše ujedinjenje in naša srednja šola".³⁶ Tudi tokrat je ponovil znani stališči, da mora vsaka srednja šola omogočiti dijakom popolno obvladanje drugega državnega jezika ter o nujnosti gimnazijskega učenja tujih jezikov.

³² Marko Stabej, "Slovenska jezikovna skupnost 1918. Obredi ob prehodu", v: *54. seminar slovenskega jezika, književnosti in kulture*, ur. Mojca Smolej (Ljubljana, 2018), tukaj str. 23.

³³ Stanko Škerlj, "O učenju tujih jezikov", *Slovenski narod*, 3. 2. 1919, št. 28, str. 5; 11. 2. 1919, št. 35, str. 2, in 12. 2. 1919, št. 36, str. 2.

³⁴ "Drugi kulturni jezik na naših šolah", *Slovenec*, 15. 8. 1919, št. 177, str. 2.

³⁵ Franc Ilešič, "Kako naj pospešimo kulturno edinstvo", *Slovenski narod*, 26. 7. 1919, št. 30, str. 1.

³⁶ "Naše ujedinjenje in naša srednja šola", *Slovenec*, 21. 8. 1919, 191, str. 1.

A to zdaj niti ni bistveno, v spisu namreč odločno zavrača utilitaristično preurejanje učnega načrta po vzorcu srbskih srednjih šol z namenom poenotenja izobraževanja in ugotavlja, da mora biti zgled šolski reformi princip *kontinuitete in zdravega napredka*. Njegovo stališče je pravzaprav zelo ostro, ko prek kritike reformnih vsebin zavrača državni centralizem na sploh.

Kulturne napetosti in različne kulturne zamisli so se izostrile na področju šolstva oziroma načrtovanih reform, tu seveda ni šlo zgolj za preoblikovanje šolskega dela kot takega, za problem tujega jezika, obseg klasične izobrazbe, za strukturo srednjega šolstva, spolni vidik ipd., marveč za napetosti, utemeljene na različnih svetovnonazorskih podlagah, nasprotnih političnih ciljih, drugačnih pogledih na ureditev skupne države.

Nasprotujoče si poglede na temeljna vprašanja slovenstva je mogoče prepoznati ne le, če upoštevamo stališča posameznih političnih strank, marveč tudi v pogledih znotraj ene stranke. Tako v *Slovincu* preberemo, da je pravzaprav vseeno, ali bodo predavanja na ljubljanski univerzi v slovenščini ali srbohrvaščini.³⁷ Ob tem opozarjam na več deset let stare misli Matije Čopa, ki je v *Illyrisches Blatt* leta 1833 med drugim zapisal:

Dokler je namreč jezik omejen samo na pomenski svet preprostega kmeta, dokler še ne more izražati višjega življenja in vednosti, seveda ne more zahtevati označbe kultiviranega jezika (kajti če bi šlo samo za čistost, bi to oznako zaslužili tudi mnogi jeziki divjakov). Samo če se jezik polagoma uvaja v višje življenje in vednost, ga je mogoče pravilno gojiti in ograditi. Prav tega pa manjka kranjsko slovenskemu jeziku v večji meri kakor kateremukoli drugemu slovanskemu jeziku, izvzeta je morda lužiška srbsčina.³⁸

S tem je Čop evociral premiso nemškega literarnega kritika, filozofa in filologa Friedricha Schlegla, da je jezik najdragocenejši dar narave in je velika škoda, če narod za svoje višje potrebe uporablja tuj jezik.

Ilustrativno za jezikovno-politične tendence časa je stališče nepodpisane-ga avtorja, da je za Slovence v vseh pogledih nujno obvladati srbohrvaščino, "bratom Hrvatom in Srbom" pa prepustimo, da zadevo uredijo, kakor želijo", in je razumljivo, da se pri nas drugega državnega jezika učimo temeljiteje kot Srbi in Hrvati. Pisec prav tako ne zavrača možnosti, da bo v prihodnosti vsa Jugoslavija govorila srbohrvaško.³⁹ Spet drugače je 28. septembra 1919 pisal dr. France Stenar v članku "Politično ozadje novih šolskoreformnih načrtov" in opozoril, da ti ne upoštevajo različnih kulturnih vsebin, "religioznih mentalitet", zgodo-

³⁷ "Vseučilišče v Ljubljani", *Slovenec*, 23. 7. 1919, št. 167, str. 1.

³⁸ Matija Čop, "Krain's Vorzeit und Gegenwart", *Illyrisches Blatt*, 16. 2. 1833, št. 7, str. 25–26.

³⁹ "Ali naj se uče tudi Hrvatje in Srbi slovenščine?", *Slovenec*, 4. 9. 1919, št. 203, str. 3.

vinske izkušnje ipd. ter so posledica notranjepolitičnega nereda v Jugoslaviji. Tu je potrebno pomisliti samo na razlike v pismenosti v posameznih delih Kraljevine ali možnost očitnih kulturnih primanjkljajev.⁴⁰

Slovenski narod je objavil nekaj člankov, ki so relativizirali pomen klasičnih jezikov ter zagovarjali predvsem vlogo realne gimnazije. Kar se tiče slovenščine, je časnik objavil več prispevkov, katerih vsebina je pledirala za naravno asimilacijo ali je strašila pred separatizmom. Več jih je bilo 1920.

Obe osrednji literarni reviji, *Dom in svet* ter *Ljubljanski zvon*, sta s približno enakim interesom sledili književnemu oziroma kulturnemu dogajanju v Srbiji in na Hrvaškem. To je bilo vidno tako v rubrikah s tujimi deli, kot v tistih z njihovo kritično refleksijo in literarnozgodovinskimi uvidi. Navajam nekaj naslovov: Šantić: "Pesme" (*Ljubljanski zvon* 39 (1919), str. 183), "Srpske narodne pesme" (isto, str. 184), Milica Janković: "Pre sreče" (isto, str. 382), Vasić: "Karakter i mentalitet jednog pokolenja" (isto, str. 629), "Pregled novije srpske poezije" (*Dom in svet* 32 (1919), str. 89), "Knjige Matice Hrvatske za leto 1918" (isto, str. 164), Sv. Čorović: "U čelijama" (isto, str. 244), Anton Matosović: "Susreti" (isto, str. 293), Ivo Vojnović: "Imperatrix" (isto, str. 281).

Vsebina kulturnih in jezikovnih pogledov najpomembnejših političnih strank je imela svoje zaledje že v tovrstnih razpravah v času pred prvo svetovno vojno. Morda je njihova ideja segala celo daleč nazaj k razsvetlenskemu optimizmu in premisi, da je z racionalnimi postopki ter z odločnim ciljem napredka mogoče hitro zamenjati staro z novim; še posebej, če gre za jezikovne in genske strukture z izpričano podobnostjo. Jasmina Šuler Galos s tem v zvezi govori o mišljenju, zaznamovanem z "mentalno strukturo zamudništva".⁴¹

Zaključek

Situacija je bila zapletena in je imela svojo zgodovino, tako je na primer Tivolska resolucija leta že 1909 za končni cilj postavila popolno združitev vseh južnih Slovanov ne glede na pisave, jezike in vere kot avtonomno narodno-kulturno enoto v okviru Avstrije. Reči pa je treba, da je imel akt mnogo nasprotnikov. Jugoslovanska orientacija je sicer bila del vseh strankarskih politik, a z različno intenziteto ohranitve narodnih posebnosti. Ideje so bile različne, tudi takšne, ki so predvidevale, da naj Slovenci hrvaščino sprejmejo kot znanstveni jezik in potem stremijo k postopnemu zблиževanju s tem jezikom v vseh drugih jezikovnih legah. Bolj jasno je bilo to stališče izraženo pri liberalcih. Podloženo z

⁴⁰ France Stenar, "Politično ozadje novih šolskoreformnih načrtov", *Slovenec*, 28. 9. 1919, št. 223, str. 1.

⁴¹ Jasmina Šuler Galos, "Miselna izhodišča za razvoj jugoslovanske ideje v prvih desetletjih 20. stoletja", *Obdobja* 38, ur. Hotimir Tivadar (Ljubljana, 2019), str. 431.

Izjava duševnih delavcev.

Podpisani duševni delavci slovenski, svesti si resnosti sedanjega položaja svoje domovine, se izrekamo eno-dušno za takojšnje, popolno politično ujedinjenje države SHS. z državo srbsko, odklanjajoč vsakršno separatistično politično stremljenje kot kvarno Jugoslaviji, slovenskemu plemenu pa naravnost pogubno.

Nasilje, ki ga mora trpeti naš obmejni rod od tulcev na zahodu, severu in vzhodu, neovirano samolastno predstavljane mejnikov nam v škodo nam kaže žalostno nazorno sliko samslovenske onemoglosti. Govori ne pre-maknejo naših meja niti za seženi na-prej, izjave nam ne pridobe niti pedi naših tal, besedni protesti nam ne re-šijo niti ene slovenske duše tujega jar-ma. Do čina se ne moremo povzpeti, kakor da v naši krvi ni one najsve-tejša kapljice; kapljice, ki jo vsak zave-den in zrel narod svojevoljno prelije za svojo svobodo . . . Edini rod, ki ima danes, na slovanskem jugu voljo in moč, organizirati naše sile za uspešen odpor, vzpostaviti našo oblast na vsem našem narodnem ozemlju in priboriti našim zahtevam veljavo pred svetom, je srbski rod. Kako dolgo? Ako ne izvedemo brez odloga naj-tesnejšega ujedinjenja s Srbi, preti Slovincem notra-nji razkroj, slovenskemu te-retoriju razkosanje, ki ga sami ne bomo mogli zabra-niti.

Upoštevamo in spoštujemo vsako odkrito svetovno naziranje, vsakemu poštenemu prepričanju priznavamo pravico, da se prosto uveljavlja, zavračamo pa natodločneje nepremišljeno iz-igravanje političnih gesel, ki bi ute-gnila v tej usodni dobi narod begati in ga odvracati in odvrniti od glavnega cilja, ki je: močna, nazunaj in navzno-ter enovita, svobodna ter bogato razvi-ta država vsega jugoslovanskega na-roda. To je danes prva, vitalna potre-ba, suprema lex, kateri se morajo brez-pogojno ukloniti vsi pomisleki. Tudi vladna oblika je za interim teh izjem-nih časov postranskega pomena, ker bo imela o končnoveljavnem ustroju nove države svojo besedo konstituenta. Ali more narod sploh omahova-ti, ko se mu je odločiti: ali za samostojno nemoč, ali za skupno jakost?

V Ljubljani, 23. nov. 1918.

dr. Matija Ambrožič, Jos. Breznik, An-ton Debeljak, Lojze Dolinar, Ivan Fran-ke, prof. v pok., Engelbert Gangl, Maksim Gaspari, Tone Gaspari, Flor. Golar, dr. Pavel Grošelj, Izo Gruden, arhitekt Hilbert, dr. Fran Ilesič, R. Ja-kopič, Ivana Kobilca, Dana Koblarje-va, Juš Kozak, dr. Alojzij Kraigher, dr. R. Krivic, Ant. Kozelj, dr. Ivan Lah, Vladimir Levstik, Anton Melik, Anton Mikuz, dr. Rudolf Mole, dr. Fran No-vak, profesor, dr. Jos. C. Oblak, dr. Ni-kolaj Omerza, Anton Pesek, M. Pugelli, dr. Franc Ramovš, Mihael Rožanc, Henrik Smrekar, M. Sternem, Nikolaj Štritof, Milan Šuklje, Al. Tavčar, dr. Iv. Tavčar, Fran Tratnik, I. Vavpotič, dr. Miljutin Zarnik, Ivan Zorman, Pe-ter Zmitek, Oton Zupančič.

Vsi slovenski duševni delavci, ki soglašate s to izjavo, prijavite svoje podpise!

"Izjava duševnih delavcev", ki jo je podpisalo več sloven-skih liberalno usmer-jenih intelektualcev (*Slovenski narod*, 23. 11. 1918, št. 278, str. 1)

nespornimi ekonomskimi interesi je včasih šlo celo tako daleč, da so nekateri obžalovali Trubarjevo slovensko orientacijo. Po koncu vojne so slovenski politiki v obeh južnoslovanskih državnih tvorbah zahtevali in pričakovali kulturno avtonomijo, odklanjali asimilacijo ter branili jezikovno specifiko, a je bilo to kmalu opremljeno s kalkulacijami političnih strank, z ekonomskimi interesi in političnimi razmerami doma in v tujini. Izjava "duševnih delavcev", podpisalo jo je več slovenskih liberalno usmerjenih intelektualcev (Maksim Gaspari, dr. Pavel Grošelj, Igo Gruden, dr. Fran Ilešič, Rihard Jakopič, Ivana Kobilca, Juš Kozak, dr. Alojzij Kraigher, Vladimir Levstik, dr. Nikolaj Omerza, dr. Franc Ramovš, dr. Ivan Tavčar, Oton Župančič idr.) in objavil *Slovenski narod* 23. novembra 1918, je v prvem odstavku tako poudarila:

Podpisani duševni delavci slovenski, svesti si resnosti sedanjega položaja svoje domovine, se izrekamo eno dušno za takojšnje popolno politično ujedinjenje države SHS. z državo srbsko, odklanjajoč vsakršno separatistično politično strem-ljenje kot kvarno Jugoslaviji, slovenskemu plemenu pa naravnost pogubno.⁴²

Resolucija, ki jo je Kulturni odsek sprejel nekaj dni prej, je bila, čeprav so bili nekateri podpisniki obeh izjav isti, po svojih vsebinskih poudarkih drugačna, saj je eksplicitno govorila o kulturni in jezikovni samostojnosti, ki da sta plod večstoletnega kontinuiranega razvoja.

Slovenska ljudstva stranka je zavračala centralizacijo, gotovo tudi zaradi bojazni pred pravoslavnim vplivom; a kakorkoli že, takšna orientacija je gotovo bila v prid samobitnosti slovenske kulture in jezika. Demokratska stranka, posebej tisti del, ki je že prej simpatiziral s panslavističnimi idejami, je v zlitju videl možnosti prehoda v precej večji narod, ki se bo lažje upiral nemškimi in italijanskimi pritiskom. Ne nepomembno je bilo tudi dejstvo, da bi centralistično urejena država oslabil moč slovenskega katolištva. Socialne demokrate, tretjo najmočnejšo politično skupino, je zanimalo predvsem socialno področje, na kulturo so gledali močno ideološko in jo imeli predvsem za produkt meščanske sprevrženosti.

Kulturnopolitična dinamika in jezikovna problematika dobe nista mogli imeti enotnega koncepta, morda bi lahko govorili o več modelih s skupnim imenovalcem sprotne prilagajanja objektivnim in subjektivnim okoliščinam. K prvim prištevam zunanjepolitične razmere po koncu prve svetovne vojne in notranjepolitične okoliščine v novi državni tvorbi. K drugim štejem ozke, najprej ideološke in kasneje politično-strankarske interese. Zamejenost v liberalno-kapitalske cilje ter pragmatična politična korupcija praviloma nista omo-

⁴² "Izjava duševnih delavcev", *Slovenski narod*, 23. 11. 1918, št. 278, str. 1.

gočali suverene državotvorne drže. Vse to so slovenske stranke v novo stoletje prinesle iz prejšnjega. Naivni pogledi so morda celo obetali, da se bodo stvari v slovanski državni tvorbi za kulturo in jezik uredile same po sebi, dejansko pa so bili vzorci političnega obnašanja drugačni. Skupna točka je sicer bila ohranjanje narodnih specifik, stališča, kako to realizirati in predvsem v kakšnem obsegu ter s kakšno intenziteto, pa so si bila toliko različna, trmasta in egoistična, da usklajen nastop pri "belgrajskih" oblasteh pravzaprav sploh ni bil mogoč.

Težko z gotovostjo trdimo, kolikšen je bil v teh časih dejanski kulturnopolitični vpliv Otona Župančiča, vsekakor pa so bili v simbolnem pomenu močno živi verzi njegove Dume, s katerimi je reflektiral verjetno celo glavna tokova slovenstva: tradicionalno, konservativno in etnonacionalno ter svobodomiselno, kozmopolitsko in napredno. Šlo je za duhovni vsebini, ki sta bili morda celo komplementarni ter v potencialnem smislu produktivni, a sta ostali reducirani zgolj na surovo politično logiko neuresničljivi.

Miran Štuhec

CULTURAL POLITICAL AND LINGUISTIC POLITICAL SITUATION IN THE SLOVENIAN LANDS AT THE END OF THE FIRST WORLD WAR

ABSTRACT

The purpose of the paper is to capture the most important dynamics that shaped cultural and cultural-political characteristics at the end of the First World War along the formal and substantive lines. One of the key assumptions of the article is the fact that the problem of Slovene has been a cultural issue since at least the 16th Century. In a narrow cultural or broader cultural-ideological and cultural-political sense, this emerged in the following centuries, co-building the image and self-image of the Slovenians

After the World War I two things happened on the patriotic-national field: the interruption of currents, which were for several centuries including the Slovenian cultural and spiritual space in Habsburg monarchy, and unproductive competition of political parties, which was in the time of important questions about cultural and political positioning especially dangerous. The intensive search within the territorially-political provisional arrangement SHS and

later Kingdom of SHS was the continuation of pre-war processes; at the same time we can ascertain that the culturally-political dynamics of the 19th Century sharpened significantly.

Researching the language problematics and cultural dynamics at the end of World War I clearly shows obvious conceptual differences. It is only possible to verify two or three models. That said, it makes sense to analyse a possible common denominator of different aspects. However, it quickly becomes obvious, that this does not have much in common with any of the mentioned fields, it can only be verified on the political level, namely as a simultaneous conformation to different objective and subjective circumstances. Among the first I include foreign policy circumstances after the World War and internal political situation in the new national structure, and among the second, first ideological and later political-party interests. The orientation towards liberally-capital goals and pragmatic political corruption no doubt prevented a sovereign state-forming attitude. The stated is actually not particularly unexpected, since both mentioned facts burdened the Slovenian political parties for the past decades. Maybe the naïve viewpoints even gave hope, that the language and cultural aspects in the new southern Slavic national formation will be settled by itself, but in reality the patterns of political behaviour were different. Somewhat more indulgent understanding of the situation must notice the desire to preserve national specialties, but the means for realizing those desires were as a rule without clear plans and mostly without the necessary cooperation and whence originating sovereignty.

VIRI IN LITERATURA

Dom in svet – Ljubljana, letnik 1919.

Ljubljanski zvon – Ljubljana, letnik 1919.

Slovenec – Ljubljana, letnika 1918 in 1919.

Slovenski narod – Ljubljana, letniki 1876, 1918 in 1919.

.....

Blažević, Zrinka, *Ilirizam prije ilirizma* (Zagreb, 2008).

Cankar, Izidor, *Leposlovje – eseji – kritika. 1. knjiga* (Ljubljana, 1968).

Čeh, Jožica, "Cankarjev pogled na ilirizem in novoiliristične ideje Frana Ilešiča", v: *Preseganje meje*, ur. Miran Hladnik (Ljubljana, 2006), str. 151–162.

Čeh Steger, Jožica, "Dva pogleda na Cankarjevo pripovedništvo", v: *Akademski pogledi na Cankarja (Razprave 23)*, ur. Marko Jesenšek (Ljubljana, 2019), str. 48–63.

Dolenc, Ervin, *Kulturni boj. Slovenska kulturna politika v Kraljevini SHS v letih 1919–1929* (Ljubljana, 1996).

Gašparič, Jure, "Od odprtja avstrijskega parlamenta leta 1917 do novih držav leta 1918 : o oblikovanju češkoslovaške in jugoslovanske države", *Studia Historica Slovenica* 18, št. 3 (2018), str. 827–844.

Grafenauer, Bogo, "Vprašanje kulturne avtonomije 1918", *Zgodovinski časopis* 42, št. 4 (1988), str. 561–569.

Perovšek, Jurij, "Misel o Sloveniji in njeno udejanjenje v času od Majniške deklaracije do oblikovanja Države SHS in Narodne vlade SHS", *Studia Historica Slovenica* 18, št. 2 (2018), str. 421–442.

Rahten, Andrej, "Avstromarksistični pogledi na jugoslovansko vprašanje", *Pilar: časopis za društvene i humanističke studije* IV, št. 7(1)–8(2) (2009), str. 123–131.

Rahten, Andrej, *Od Majniške deklaracije do habsburške detronizacije* (Ljubljana, 2015).

Repe, Božo, *Univerza v Ljubljani. 100 let. Svoboda duha* (Ljubljana, 2019).

Sluga, Meta (ur.), *Zgodovina Slovencev* (Ljubljana, 1979).

Stabej, Marko, "Slovenska jezikovna skupnost 1918. Obredi ob prehodu", v: *54. seminar slovenskega jezika, književnosti in kulture*, ur. Mojca Smolej (Ljubljana, 2018), str. 20–28.

Stavbar, Vlasta, *Majniška deklaracija in deklaracijsko gibanje. Slovenska politika v habsburški monarhiji, od volilne reforme do nove države (1906–1918)* (Maribor, 2017).

Šuler Galos, Jasmina, "Miselná izhodišča za razvoj jugoslovanske ideje v prvih desetletjih 20. stoletja", v: *Obdobja 38*, ur. Hotimir Tivadar (Ljubljana, 2019), str. 431–437.

Toporišič, Jože, "Franc Ilešič – novoilirac", v: Toporišič, Jože, *Portreti, razgledi, presoje* (Maribor, 1987), str. 107–122.

Author: ŠTUHEC Miran

Ph.D., Full Professor

University of Maribor, Faculty of Arts, Department for Slavic Languages and Literatures

Koroška 160, SI–2000 Maribor, Slovenia

Title: **CULTURAL POLITICAL AND LINGUISTIC POLITICAL SITUATION IN THE SLOVENIAN LANDS
AT THE END OF THE FIRST WORLD WAR**

Studia Historica Slovenica

Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*

Maribor, 20 (2020), No. 1, pp. 205–226, 42 notes, 3 pictures

Category: 1.01 Original scientific paper

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Key words: culture, cultural autonomy, party politics, language, multilingualism

Synopsis: After the World War I two things happened on the patriotic-national field: the interruption of currents, which were for several centuries including the Slovenian cultural and spiritual space in Habsburg monarchy, and unproductive competition of political parties, which was in the time of important questions about cultural and political positioning especially dangerous. The intensive search within the territorially-political provisional arrangement SHS and later Kingdom of SHS was the continuation of pre-war processes; at the same time we can ascertain that the culturally-political dynamics of the 19th Century sharpened significantly. The consequences included many contradictions, not clearly enough defined purposes, calculating and searching for short-term goals.